

І.В.Стражнікова

К.п.н., доцент

ПНУ імені В.Стефаника

Івано-Франківськ

Історико-педагогічні засади розвитку системи виховання в Галичині
на основі сучасних наукових досліджень

У статті аналізуються історико-педагогічні засади розвитку системи виховання, вплив батьків, школи, скаутської організації Пласт на формування особистості, її духовного збагачення і морального зростання, розкриваються завдання етнопсихології та етнопедагогіки, процесу взаємодії соціального та культурного оточення.

Ключові слова: виховання, риси характеру, педагогічні методи, форми виховного процесу, регіональні особливості, етнічне середовище.

Державотворчі процеси, що ведуть до зростання соціальної ролі особистості в сучасних умовах, орієнтація на гуманізацію суспільства супроводжуються негативними тенденціями у молодіжному середовищі, що пов'язані з жорстокістю і насиллям, бездуховністю, деформацією цінностей, споживацькою позицією і беззмистовним проведенням вільного часу.

Проблема виховання особистості з активною життєвою позицією, соціально-компетентної, орієнтованої на здоровий спосіб життя і самовдосконалення актуалізується у Конвенції про права дитини, Конституції України, в Законах України “Про освіту”, “Про позашкільну освіту”, “Про соціальне становлення та розвиток молоді в Україні”, “Про молодіжні та дитячі громадські організації”, “Про об'єднання громадян”, у Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ ст.), Національній програмі “Діти України”, “Національній концепції виховання”.

Мета статті – проаналізувати історико-педагогічні засади розвитку системи виховання означеного регіону на основі сучасних наукових досліджень.

Інтегрованість змісту поняття “виховний процес” ґрунтується на сутності його ключових понять – “виховання” і “процес”, які у науковій літературі мають різне тлумачення. Ми виходили з того, що процес – це послідовна та неперервна зміна станів чи ступенів у розвитку якогось явища або сукупність послідовних дій і моментів розвитку, а виховання – це створення умов для розвитку і саморозвитку особистості, її духовного збагачення і морального зростання. Адже у виховному процесі органічно поєднуються змістова сторона, що характеризує сукупність виховних цілей, і процесуальна, в якій відображено процес педагогічної взаємодії вихователя і вихованця.

У зв'язку з цим особливий науковий інтерес викликають наукові роботи, дотичні до проблеми нашого дослідження: дослідження методологічного аспекту виховного процесу (Б. Бітінас, О. Коберник), соціального становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи (О. Кузьменко, Г. Лактіонова), процесу соціалізації (Т. Алексеєнко, В. Болгаріна, І. Зверєва, В. Постовий, А. Сиротенко, Г. Уланова), особистісно-орієнтованого виховання (І. Бех), морально-етичного (В. Білоусова, В. Киричок), громадянського (М. Боришевський, В. Кузь, К. Чорна), естетичного (Л. Масол, Н. Миропольська), формування екологічної культури та ціннісного ставлення до природи і довкілля (Л. Ілійчук, З. Плохій, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт), соціально-емоційного розвитку і життєвої компетентності (О. Кононко, І. Ящук), здорового способу життя (М. Зубалій, В. Оржеховська, О. Свириденко), виховання відповідальності (Л. Канішевська, М. Левківський, Т. Поніманська, Л. Сливка та ін.), трудового виховання і професійної орієнтації (Д. Закатнов, М. Тищенко). В історико-педагогічному аспекті ця проблема спеціально не досліджувалася, хоча у розвідках Т. Завгородньої, С. Золотухіної, М. Левківського, Б. Ступарика, М. Чепіль та інших зверталась увага на проблеми виховання окремих рис особистості, на доцільність наукових

пошуків. Суттєвим для розв'язання виховних проблем є дослідження регіональних особливостей виховання.

Основною одиницею виховного процесу є виховна ситуація, яка містить всі компоненти цілісного процесу, а її основою - виховна взаємодія між вихователем і вихованцем, яка визначається виховними цілями, характеризується відповідними принципами, змістом, формами, методами та включає виховні впливи. Внаслідок такої виховної взаємодії відбувається внутрішнє відображення зовнішніх виховних впливів, а також вплив особистості вихованця на себе (самовиховання), що проявляється у його поведінці і вчинках. Орієнтиром у такому виховному процесі, динаміці розвитку особистості є зворотна інформація про результат виховної взаємодії. Кожна структурна ланка має свої функції, які узгоджуються з рівнем організації виховної діяльності. У своїй сукупності елементи структури виховного процесу утворюють цілісну систему, єдність якої забезпечується принципами функціонування організації та виховання особистості.

Основними формами виховного процесу, зокрема у Пласті є: масові (фестиваль, "Орликіада", спартакіада, п'ятизмаг, гніздові, курінні та станичні, пластові заходи, свята та зустрічі), гурткові (сходин, вогник, ватра, змаг, прогулянка, мандрівка, табір), індивідуальні (індивідуальна підготовка до вмілостей, проб, участі у групових та масових заходах, виконання проєктів). Найбільш поширеною є гурткова форма виховної роботи. Протягом року основною формою пластових занять є сходини, на яких реалізовується пластова програма [1, 13].

У ході дослідження Ю. М. Жданович визначила основні функції виховного процесу в Пласті:

- інформатизація - забезпечується широким використанням знань з історії, краєзнавства, природознавства, мистецтва та інших галузей життя;
- формування ціннісних орієнтацій відбувається на основі виховання особистості на кращих традиціях українського народу, прикладі життя героїв

України, участі у добродійній діяльності, ідентифікації з українським народом, його історією і культурою;

– соціалізація забезпечується шляхом включення вихованців у різноманітні види діяльності та реальні соціальні відношення, виховання життєвої компетентності, набуття досвіду стосунків у великих і малих групах, позитивного ставлення до інших;

– розвиток відбувається на двох рівнях: особистісному (шляхом виховання та самовиховання, інтеріоризації, створення емоційно насичених ситуацій) і в динаміці самого виховного процесу [1, 13].

Водночас педагоги галицького краю цікавилися проблемою виховання характеру в зарубіжній педагогіці, перекладали праці зарубіжних колег, намагаючись віднайти в них ідеї щодо виховання характеру з урахуванням особливостей ментальності української дитини, потреб української системи виховання, і друкували їх на сторінках педагогічних часописів краю.

Таким чином, виокремлюються два етапи розвитку проблеми виховання характеру в українській педагогічній думці Галичини міжвоєнної доби, кожен з яких відображає сутність поняття “виховання характеру” і позначений відповідними тенденціями.

Перший етап – 1919-1934 рр. – активізація наукових пошуків українських педагогів Галичини, результатом яких стало обґрунтування дефініції “характер”, в основі якої воля розглядається як автономний компонент; виокремлення рис характеру; твердження про єдність вродженого і набутого у формуванні характеру.

Другий етап – 1935-1939 рр. – пошук шляхів удосконалення і розробки дефініцій “характер”, “морально-етичний характер”, етнопедагогічних та етнопсихологічних засад виховання характеру, втілення їх у практику. Зміцнення волі і виховання характеру педагоги вважали важливішим від навчання. Виховання характеру – це щоденна важка праця, що починається від народження і триває протягом всього життя, а провідною тенденцією є

визначення стійкої взаємозалежності характеру нації та її представників [2, 9].

Вивчення та узагальнення педагогічної спадщини діячів краю дало можливість виокремити риси характеру, які необхідно формувати у підростаючих поколіннях: уміння опанувати самого себе, глибока віра та служіння ідеалам, сила волі, краса, постійність, карність, рішучість, солідарність, відповідальність, почуття честі, жертвовність, ентузіазм, енергія, підприємливість, пильність, чесність, відвага, витривалість, лицарськість, солідність, особиста й національна гідність, посвята, любов до вітчизни, справедливість, правдомовність, згідність і послідовність, совість. Освітні діячі міжвоєнного періоду вважали волю автономним компонентом у структурі характеру; недоліком характеру є вияв слабкої волі людини. Тому педагогічні заходи, спрямовані на їх викорінення, передусім, повинні мати на меті зміцнення волі. А волю педагога пов'язували з розвитком прагнення, яке асоціюється не тільки з усвідомленням самої дійсності, але й з уявленням того об'єкта, на який він спрямований, з відчуттям його цінності, засобів, за допомогою яких може бути досягнута мета. Отже сила волі залежить від життєвих обставин.

Також педагоги обстоювали думку про те, що у формуванні характеру необхідно враховувати етнопсихологічні особливості дитини. За переконаннями галицьких педагогів завдання етнопсихології та етнопедагогіки – вивчати і враховувати особливості характеру з метою формування нового покоління українців, здатних до розбудови держави. Виховання не може бути однаковим для всіх дітей, мусить враховувати потреби нації на даному історичному етапі, а також відповідати віку дитини та її розвитку.

Наприкінці XIX – початку XX ст. паралельно з поширенням ідей вільного виховання у зарубіжній педагогіці аналогічний рух активізується й у вітчизняній педагогічній теорії та практиці. Зміни в суспільному житті з усією гостротою поставили питання про перегляд педагогічного ідеалу, пошук

шляхів виховання активної, ініціативної особистості, здатної до самостійної творчої діяльності. Унікальною особливістю вільного виховання є його соціальність, зумовлена генетичним зв'язком з визвольним рухом кінця ХІХ – початку ХХ ст., підкріплена могутнім пафосом соціального протесту, а також пошуками зразків гармонійного устрою суспільного життя. Ідея справедливої організації суспільства, перенесена в педагогіку, спричинила появу нового погляду на дитину в умовах педагогічного процесу й спонукала до проголошення недоторканності її природи [3, 16].

Важливого значення набули твердження українських педагогів Галичини міжвоєнної доби стосовно процесу формування характеру дитини, який повинен був включати органічно поєднані виховання і самовиховання. З одного боку, характер був віднесений до етичного, морального аспекту особистості, з іншого – до мотиваційного аспекту особистості. Тому особлива увага відводилася самовихованню, яке є не тільки самоціллю, а й засобом досягнення мети виховання. А характерність визначається як необхідна риса, яка відповідає завданням українського виховання [2, 9-10].

Водночас педагоги визначали домашнє тепло, атмосферу духовності, доброго настрою як чинники, що мають значний вплив на виховання характеру. Родина, на їхню думку, була найкращим природним середовищем, у якому формуються такі чесноти – любов, послух, пошана, вдячність та ін. Розглядаючи родинне життя як взірець громадського життя, а родину як малу Батьківщину, на основі якої виникає свідоме розуміння Батьківщини великої, педагоги відзначали роль батьків як носіїв моральних, національних, суспільних, сімейних цінностей, що реалізуються у стосунках, у ставленні до довілля та інших людей. Моральні поняття формують батьки, їх накази і заборони є для дітей орієнтовними засадами добра і зла.

В українській педагогіці Галичини чільне місце відводилося й народно-педагогічним методам виховання: переконання, привчання, виховання прикладом і на прикладі, схвалення, навчання цінностей, долання моральних випробувань тощо. Виховні засоби батьків, на думку освітян, повинні бути

спрямовані, насамперед, на вироблення в дитини волі, національного світогляду і “доброго характеру”.

Українські педагоги Галичини наголошували на глибокій і самовідданій любові до дітей, великому значенні батьківського авторитету у вихованні. Авторитет батьків розглядається як наріжний камінь, на якому будується дитячий світогляд і характер (П. Біланюк). Освітняни зазначали, що дитину треба також учити послуху, при цьому принципова послідовність і взаєморозуміння батьків є однією з умов успішного виховання.

З’ясування етнопедагогічних аспектів виховання дозволило педагогам Галичини визначити працю як важливий народний виховний засіб формування характеру. Виходячи з цього, П. Біланюк, П. Будз, О. Горицвіт, Ю. Дзерович та ін. метою виховання вважали становлення свідомо активної молоді з чіткою громадянською позицією, яка здатна до успішної життєдіяльності. У цьому контексті до праці висувалися такі вимоги: свідоме розуміння її суспільної значущості; відповідність віку та характеру дитини; наявність певного рівня сформованих умінь та навичок, самостійності та творчості. У 30-ті роки ХХ ст. праця розглядалася як чинник виховання характеру дитини, що творить силу і могутність нації.

В українській педагогічній думці Галичини міжвоєнного періоду домінантною є думка про значення етнічного середовища, яке виступає виразником цінностей і виконує виховні функції, а дитина виховується у процесі взаємодії соціального і культурного оточення. Роль етнічного середовища у вихованні характеру особливо значуща, оскільки людина живе у соціумі, розвивається в ньому, під його впливом творить нову суспільну цінність. Визначальними у вихованні характеру є чинники, що зумовлюють творення історії нації: національні погляди, почуття, прагнення, традиції, звичаї, релігія, мова, усталені норми суспільного і родинного життя. Усе зазначене співзвучне із розумінням завдань виховання у народній педагогіці, яка передбачає формування у кожної людини стійких ціннісних орієнтацій.

Як показало дослідження, українські педагоги Галичини (П. Біланюк, П. Будз І. Гопко, К. Кахникевич, В. Ратальський, В. Сіменович та ін.) важливу роль у формуванні характеру відводили школі. Особлива роль у цьому процесі належить особистості вчителя, змісту навчальних предметів, шкільному самоврядуванню. Виховання характеру в школах і виховних закладах вважалося завданням найбільшої ваги, адже з характерів одиниць складається характер нації, який або піднімає її престиж на світовій арені, або “збиває його в долину” (І. Гопко).

Школа, за твердженням педагогів, повинна піклуватися не лише про інтелектуальний розвиток дитини, а й про виховання доброго характеру. Засоби виховання характеру В. Ратальський поділяв на внутрішні і зовнішні (до перших належить учитель і його приклад, до других – наука виховання), О. Макарушка – на приневолюючі (“наказ, заборона, послух, заняття, кара і нагляд”) та спонукаючі (“рада, пересторога, порученє, примір, поученє, призвичаюванє, нагорода і лектура”). Серед засобів формування характеру особливе значення надавалося змісту навчальних предметів, шкільному самоврядуванню, які були покликані сприяти розвитку самостійного критичного мислення та творчої активності. Вважалося, що саме школа повинна стати твердою опорою в здійсненні й правового виховання і забезпечити оволодіння учнями системою знань з питань держави і права. Фундамент правового виховання повинен закласти навчальний предмет “законодавство”, який вважали предметом загальної освіти людини.

Педагоги краю зазначали, що виховання молоді відбувається і у різних товариствах та організаціях. Зокрема, пластове виховання за допомогою гри і праці було тісно пов’язане з дійсним життям народу. Пріоритетним вважалося виховання майбутнього громадянина вільної держави, здатного до суспільно значущої праці, самодостатнього, витривалого, ініціативного тощо. Аналіз джерел засвідчив, що до етнопедагогічного інструментарію виховання педагоги Галичини відносили: народно-педагогічні методи, етнопедагогічні засоби, що реалізувалися в етнічному середовищі [2, 10-12].

Значний інтерес у цьому контексті становить теорія вільного виховання, що плідно розвивалася вітчизняними та зарубіжними педагогами кінця XIX – першої половини XX ст. й увібрала в себе основні досягнення гуманістичної педагогіки та через ідеологічні мотиви довгий час залишалася нереалізованою у виховній практиці. Вітчизняні педагоги кінця XIX – початку XX ст. виробили оригінальну й цілісну теорію вільного виховання, яка синтезувала в собі основні здобутки гуманістичної педагогіки. Її зміст визначався досягненнями антропологічних наук, педології, що формували нові уявлення про людину як активного автономного суб'єкта, пов'язаного із соціальним оточенням. Усі прихильники вільного виховання піклувалися про розкриття та розвиток природних потенцій особистості, для чого прагнули забезпечити стан внутрішнього комфорту й свободи, створити необхідні для цього умови. Головною умовою внутрішнього розкріпачення людини тут виступає зовнішня свобода, однак її педагогічні межі в різних навчально-виховних системах неоднакові, що зумовлюється специфікою вихідних теоретичних позицій, покладених в основу виховних концепцій.

Разом із тим соціально-економічна ситуація початку XXI століття в суспільстві не сприяє формуванню належного морального середовища для виховання дітей і молоді. Неприятливе побутове оточення, важке матеріальне становище сімей і погіршення на цьому ґрунті внутрішньосімейних стосунків, недоліки в організації шкільного виховання і скорочення позашкільних закладів – усе це призводить до збільшення кількості дітей і підлітків, поведінка яких виходить за межі моральних і правових норм.

Таким чином, у другій половині XIX – початку XXI століття у вітчизняній педагогічній науці було здійснено ґрунтовні теоретичні дослідження з метою визначення сутності та завдань виховного процесу. Перспективними напрямками подальших розвідок вважаємо: окремі напрями виховання в різних регіонах України; порівняльний аналіз виховання в

Україні та країнах ближнього зарубіжжя, в країнах Європи; форми й методи виховання у сучасних дитячих та молодіжних організаціях тощо.

Список використаних джерел та літератури

1. Жданович Ю. М. Організаційно-педагогічні засади виховного процесу у скаутській організації Пласт / Автореф. дис... к. п. н.: 13.00.07 – теорія і методика виховання / Ю. М. Жданович. – К., 2004. – 23 с.
2. Левицька Л. Я. Етнопедагогічні аспекти виховання характеру в українській педагогіці Галичини (1919–1939 рр.) / Автореф. дис... к. п. н.: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / Л. Я. Левицька. – Житомир, 2007. – 19 с.
3. Растригіна А. М. Розвиток теорії вільного виховання у вітчизняній і зарубіжній педагогіці кінця ХІХ – першої половини ХХ століття / Автореф. дис... д. п. н.: 13.00.01 - загальна педагогіка та історія педагогіки / А. М. Растригіна. – К., 2004. – 45 с.

В статті аналізуються історико-педагогічні принципи розвитку системи виховання, вплив батьків, школи, скаутської організації Пласт на формування особистості, її духовного обогачення і морального зростання, розкриваються завдання етнопсихології і етнопедагогіки, процес взаємодії соціального і культурного середовища.

Ключові слова: виховання, риси характеру, педагогічні методи, форми виховального процесу, регіональні особливості, етнічне середовище.

In the article historic-pedagogical principles of development of the system of education, influence of the parents, school, the scout organization Plast on forming the personality, its spiritual enriching and moral increase are analysed, the tasks of ethnopsychology and ethnopädagogy, process of co-operation of the social and cultural surroundings open up.

Keywords: education, character traits, pedagogical methods, forms of educator process, regional features, ethnic surroundings.